

Коста АЦИЕВСКИ

**САКРАЛНИ СПОМЕНИЦИ ВО ВЕЛЕШКАТА ОБЛАСТ
ОД СРЕДНИОТ ВЕК (VI-XIV В.)**

Велешката област зазема важно место во политичката, културната и духовната историја на македонскиот народ во средниот век. Во културниот и духовниот живот на нашите средновековни предци на овие простори доминантно место заземале, без сомнение, христијанството и христијанската црква, а во периодот од X в. и богомилството, кое фатило длабоки корени особено во западните и југозападните предели на областа. Во времето на социјализмот, согласно идеологијата што на некој начин ги определуваше и пасоките на научните истражувања, предност им беше давана на антидржавните, антицрковните и антиопштествените процеси и движења. Во тој контекст, во македонската историографија интересот беше насочен, главно, кон богомилството, додека историјата на христијанската црква и нејзината огромна улога во македонската историја и опстојување низ вековите беше маргинализирана и прикажувана во неповолна светлина – како угнетувач и експлоататор на народот.

Иако е познато дека христијанството во Македонија има длабоки корени уште од средината на I век кога апостолот Павле со своите соработници во Филипи, Солун и Бер ги формира првите христијански општини во Македонија, односно на европската почва, факт е дека историјата на христијанската црква во Македонија, во доцната антика и во средниот век, општо гледано, не е доволно проучена. Таа и натаму останува предизвик за истражувачите. Во тој контекст е и нашиот прилог. Тој сигурно нема битно да ја измени општата состојба, но ќе придонесе да се создаде пореална претстава за застапеноста и учеството на христијанството во животот на нашите предци и ќе ги збогати нашите сознанија за историјата на христијанската црква во еден дел на Македонија – Велешката област.

Според досегашните проучувања презентирани во научната и стручната литература, во Велешката област се евидентирани голем број стари цркви и манастири.¹ За дел од нив се претпоставува дека потекнуваат од средниот век. Но, според фактичката состојба, само мал број од нив можат со сигурност да се потврдат како сакрални објекти од средновековниот период (VI-XIV в.). Имено, голем број подоцнежни и денешни цркви и манастири биле изградени врз темелите на постари цркви за кои нема податоци кога биле подигнати, а еден дел од евидентираниите сакрални објекти се наоѓаат во урнатини и не може попрецизно да се утврди од кој период потекнуваат.

1. Средновековните цркви и манастири во велешкиот регион, главно се опфатени во општите трудови на В. Петковиќ, Преглед црквених споменика кроз повесницу

Покрај тоа, добар дел од црквите и манастирите во велешкиот регион сè уште не се потемелно истражен, што ја отежнува, во голема мера, нивната поконкретна хронолошка и типолошка детерминација.

Во нашиот прилог ќе ги опфатиме само оние сакрални објекти во Велешката област за чие средновековно потекло и егзистирање има веродостојни податоци во историските извори. Покрај пишаните извори, ќе ги користиме и резултатите на археолошките, сè уште скромни и, главно, површински истражувања на подрачјето на средновековниот Велес и околните предели. При овие истражувања се евидентирани повеќе локалитети на кои се регистрирани сигурни траги од средновековни сакрални објекти.

На подрачјето на средновековниот град *Велес*, според сегашната состојба на науката, со сигурност може да се потврди егзистирањето на пет сакрални објекти и тоа:

1. *Манастирот Св. Димитрија*. Се наоѓа во источното подножје на ридот на којшто била изградена средновековната велешка тврдина, до самиот пат што води покрај р. Вардар од Велес кон Градско, од неговата десна страна. Црквата е еднокорабна со тристрана апсида однадвор и нартекс од западната страна, каде што се издигнува кула со камбанарија, што ја прави црквата карактеристична и ја издвојува од другите средновековни цркви во Македонија. Според архитектурата, се смета дека црквата била подигната во XIV век. Во еден период на османлиското владеење, црквата, изгледа, била сериозно оштетена и запустена. Обновена е кон средината на минатиот век (1855 год.) од велешанецот Петар Здравев.²

Во дворот на црквата Св. Димитрија, од северната страна, лево пред влезот во црквата, кон крајот на минатиот век имало гроб со мермерна надгробна плоча. На плочата стоел испишан натпис според кој тука бил погребан „Георгие а рекоми Мирослав, Илиин син а внук жупана Страцимира и Алтимира (Аљмира)“, кој починал на 26 септември во недела, на денот на Јован Богослов и евангелист.³

Натписот не е датиран, а личностите што се спомнуваат во него, врз основа на познатите извори со кои располага современата медијевистика, не можат со сигурност да се идентификуваат. Иако не е датиран, неговиот прв издавач Ј. Иванов, најверојатно врз основа на палеографските особености, натписот го датира во XIV век.⁴

српског народа, Београд 1950; Г. Трајчев, Манастирите в Македонија, Софија 1933; Споменици на културата на СР Македонија, Скопје 1980; И. Велев, Преглед на средновековни цркви и манастири во Македонија, Скопје 1990. Сп. и популарната книга на С. Христов, Православни светилишта во Титоввелешкиот крај, Титов Велес 1987.

2. С. Симиќ, Велешки манастир Св. Димитрија, Скопје 1923, 6-18; И. Велев, Преглед 65.

3. Ѓ. Иванов, Български старини из Македонија, Софија 1931, 81.

4. Ibid., 81. Сп. Ѓ. Сп. Радојичиќ, Белешке о једној надгробној плочи из Велеса, Старинар VII-VIII (1956-1957), Београд 1958, 207 сл., со наведување на постара литература.

2. *Црквата Св. Никола*. Се наоѓа на околу 160 метри јужно од манастирот Св. Димитрија, на стрмната падина во карпите, речиси, непосредно под остатоците на средновековната велешка тврдина. Црквата е еднокорабна градба со тристрана апсида однадвор и влез од западната страна. Според начинот на зидањето и врз основа на детална анализа на стилсколиковните одлики на зачуваните фрески, се смета дека црквата била изградена и живописана во XIV век, односно, попрецизно, во времето од 1308 до 1320 година.⁵

3. *Црквата Св. Недела*. Се наоѓа во северозападниот дел на средновековниот град. Не е истражувана и не може попрецизно да се утврди од кој период на средниот век потекнува.⁶ Единствено е сигурно дека потекнува од периодот пред доаѓањето на Турците. Имено, познато е дека Османлиите не дозволувале изградба на христијански храмови на повисоки и доминантни места. А локацијата на Св. Недела е токму таква: се наоѓа на доминантно место, над патот што врвел по течението на реката Тополка, односно, на составот на овој пат со вардарскиот пат.

4. *Црквата Св. Архангел*. Кон средината на четириесеттите години на XIV век црквата била во посед на локалниот великодостојник Раденко, кој му ја подарил на призренскиот манастир Св. Архангел. Царот Душан со своја повелба од 1347/8 година го потврдил дарувањето. Раденко, како што стои во повелбата на Душан, со согласност на мајка му, ја приложил црквата Св. Архангел во Велес заедно со луѓето, со водениците, со лозјата и со сите нејзини правини (1 приложи раденко съ хѣтѣниѣмъ и съ милостию царства ми, и съ хѣтѣниѣмъ матери раденкове, цркъвь оу велесоу архаггела са людами и са млини и са виногради, и съ всѣми правинами цркъве тѣе).⁷ Според сегашните сознанија, црквата Св. Архангел не може со сигурност да се идентификува ниту, пак, да се лоцира. Има и мислење според кое таа се поистоветува со црквата Св. Димитрија,⁸ но тоа не е засновано на релевантни аргументи и не би можело да се прифати.

5. Внатре во *велешката тврдина* на највисоката позиција на акрополата се евидентирани темели од еднокорабна црква, ѕидана со малтер. Црквата е со димензии 11 X 5,70 метри и, по сè изгледа, била засводена, бидејќи околу неа се најдени парчиња делкан бигор.⁹

5. П. Миљковиќ - Пепек, Прилог проучавању цркве Св. Николе у Титовом Велесу, Зборник ликовне уметности 15 (1979), 270 сл, 274; С. Симиќ, Велешки манастир, 18 сл.; И. Велев, Преглед, 126.

6. С. Симиќ, Велешки манастир, 20-22; И. Велев, Преглед, 121.

7. С. Новаковиќ, Законски споменици српских држава средњега века, Београд 1912, 695 (СХХХVI); Л. Славева, Дипломатичко-правните споменици за историјата на Полог и соседните краеве во XIV век, Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија, т. III, Скопје 1980, 391 (СХХХVI). Сп. Р. Ивановиќ, Властелинство манастира св. Архангела код Призрена, Историски часопис, VIII (1958), Београд 1959, 238 сл. Сп. исто така и Х. Чочковъ, Градъ Велесъ. Историко-географски и народо-стопански очеркъ София 1929, 24; М. Пурковиќ, Попис цркава у старој српској држави, Скопје 1938, 7; И. Велев, Преглед, 16.

8. Сп. С. Симиќ, Велешки манастир, 12-14. М. Пурковиќ, Попис цркава, 21.

9. И. Микулчиќ, Средновековниот град Велес. Топографски приказ, Годишен зборник на Филозофскиот факултет, 12 (38), Скопје 1985, 89.

Централната позиција на оваа црква на велешкиот акропол несомнено сведочи за нејзината старост и за големото значење што го имала за градот Велес. Оваа неименувана црква, се чини, би можела да се поистовети со црквата Св. Архангел, поседот на Раденко, а која, како што видовме, се наоѓала „во Велес“, односно внатре во велешката тврдина. Ваквото мислење, колку и да е логично и примамливо, се разбира останува во доменот на претпоставките, бидејќи нема потврда во познатите извори.

На територијата на *Велешкајќа област* се евидентирани повеќе цркви и манастири кои егзистирале во средниот век. Дobar дел од нив се идентификувани и регистрирани со рекогносцирање на теренот и при археолошките истражувања на областа.

На околу 3 км од селото **Свеќани**, на североисточните падини на Клепа, на локалитетот Панаѓуриште–Св. Константин, на надморска височина од 777 метри, се наоѓа манастирската црква Св. Константин. Од некогашниот прилично обемен манастирски комплекс денес се зачувани само скромни остатоци од црквата. Во 1965 година се вршени археолошки ископувања и се востановени одделните временски фази во нејзината изградба. При тоа, во урнатините на првобитната црква е пронајден еден камен на кој има запис (збор) испишан со глаголски и кирилски букви. Врз основа на овој наод изградбата и живописувањето на првобитната црква се датираат во времето кога биле во употреба и глаголските и кирилските букви, поточно, во временскиот период од крајот на IX до средината на X век. Подоцна, во втората половина на XIII и во текот на XIV век црквата била обновена и доградена. Од западната страна на црквата се евидентирани гробови со конструкција од камени плочи.¹⁰

Според тоа, од досегашните сознанија, јасно е дека црквата Св. Константин кај селото Свеќани, всушност, претставува досега најстариот познат сакрален објект во Велешката област, изграден по доаѓањето на Словените во овие предели.

Јужно од Велес во клисурата на реката Бабуна, над селото **Бабуна**, на јужната, речиси, вертикална страна на Калето, на околу 85 метри над реката, лоцирана е пештерската црква посветена на Св. Марко, наречена и Маркова црква. Црквата не е доволно истражена. Се смета дека потекнува од втората половина на XIV век. Според преданието, се смета дека црквата била подигната како задужбина на кралот Марко или на царот Душан.¹¹

Во селото **Оморани**, во средниот век, имало црква посветена на Св. Атанасиј. Црквата се споменува единствено во третата грамота што му ја дал кралот Стефан Душан во 1344/45 година на манастирот Трескавец (цркви

10. Сп. П. Миљковиќ - Пепек, Црквата Св. Константин од село Свеќани, Симпозиум 1100-годишнина од смртта на Кирил Солунски, кн. 1, Скопје 1970, 150-152. П. Миљковиќ-Пепек изврши и детаљна иконографска и стилска анализа на остатоците од фрескодекорацијата на црквата (Ibid., 154-161). Сп., исто така, и И. Велев, Преглед, 107.

11. С. Симиќ, Велешки манастир, 22-25. М. Радовановиќ, Тиквеш и Рајец, Населба и порекло становништва, кн. 17, Београд 1924, 177; В. Петковиќ, Преглед, 12, 183; И. Велев, Преглед, 116.

светиѝ атанасиѝ).¹² Црквата не е зачувана и не е можно попрецизно да се одреди нејзината локација. Ако се знае дека Св. Атанасиј Велики¹³ бил голем борец против еретиците, подигнувањето на овој сакрален објект би можело да се поврзе со борбата на црквата против еретичкото богомилско движење кое фатило длабоки корени и имало големо влијание на овие простори.

Средновековна неименувана црква е регистрирана и во велешкото село **Гостовша**. Селото денес не постои, а се наоѓало во близина на селото 'Рлевци.¹⁴ Селото Гостовша е евидентирано во грамотата што му ја дал кралот Милутин во 1299/1300 г., на манастирот Св. Георги Горг. Според овој документ, Милутин му го подарил селото на скопскиот манастир заедно со црквата (село гостовша съ цркъкомъ.).¹⁵

Во источниот дел на селото **Виничани** на локалитетот Црква се евидентирани остатоци од темели на мала средновековна еднокорабна црква. Црквата е со димензии 6 x 4 м и има апсида на источната страна. Околу црквата се наоѓа некропола со гробови градени од камени плочи.¹⁶

Во селото **Владиловци** се евидентирани остатоци од средновековна црква со некропола. Црквата се наоѓа на локалитетот Стара Црква, на околу 500 метри западно од селото.¹⁷

Во западниот дел од селото **Водоврати**, на локалитетот Црква се регистрирани остатоци од средновековна црква и гробови со конструкција од камени плочи.¹⁸

Источно од селото **Извор**, на локалитетот Стара Црква, на одалеченост од 800 метри од селото, на блага падина што се спушта кон реката, евидентирани се камени плочи од гробни конструкции. Во средишниот дел од локалитетот регистрирани се остатоци од еднокорабна црква во која се вградени сполни од мермерна архитектонска пластика.¹⁹

12. Л. Славева – В. Мошин, Грамотите на Стефан Душан за манастирот Трескавец, Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија, т. IV, Скопје 1981, 149 чл. 62. Сп. М. Пурковиќ, Попис црква, 9; И. Велев, Преглед, 27.

13. Атанасиј Велики (295-373), епископ Александриски од 328 г., истакнат црквен писател и догматичар, претставува, без сомнение, една од најмаркантните личности во историјата на раното христијанство. Сп. J. Karayannopoulos – G. Weiss, Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz (324-1453), Wiesbaden 1982, 251 сл.

14. А. Стојановски, За неколку топоиними од грамотите на свети Георги-Горг, Историја, XXXVI, 1-2, Скопје 2000, 41.

15. Сп. В. Мошин – Л. Славева – К. Илиевска, Грамоти на манастирот Св. Георги-Горг Скопски, Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија, т. I, Скопје 1975, 229.

16. Сп. Б. Јосифовска-Драгојевиќ, Прилог локализовању града Аргоса у Пеонији, Жива Антика XV/1 (1965), 129 и бел. 38; Археолошка карта на Република Македонија, т. II, Скопје 1996, 62.

17. Арх. карта, 63.

18. Б. Јосифовска-Драгојевиќ, Прилог, 124; Арх. карта, 63.

19. Б. Јосифовска-Драгојевиќ, Извештај за археолошкото рекогносцирање по долината на Среден Вардар, Зборник на Археолошкиот музеј (1961-1966), Скопје 1966, 113; Арх. карта, 77.

Во селото **Кочилари**, на локалитетот Црква, на околу два километри југоисточно од селото, на платото на една височинка до патот што води за селото Убого, се регистрирани остатоци од средновековна црква. Во непосредна близина на црквата се евидентирани словенски гробови градени од камени плочи, со ориентација исток-запад.²⁰

Во селото **Отиштино**, на локалитетот Латински Гробишта, на 2 км источно од селото, откриена е голема словенска некропола. Во средината на некрополата, на највисокиот дел, се регистрирани темели од помала еднокорабна црква со димензии 12 x 6 метри.²¹

На локалитетот Манастириште, на 1,5 км северозападно од селото **Раковец** е регистрирана средновековна црква. Во централниот дел на локалитетот што се наоѓа на мала височинка со зарамнет врв се регистрирани остатоци од сакрален објект со димензии 20 x 10 м. Околу објектот се наоѓаат темели на неколку помали простории, а во средишниот дел на локалитетот се забележуваат остатоци од објект. Се претпоставува дека на овој простор се наоѓал манастир.²²

Кај селото **Смиловци**, на одалеченост од околу 3 км источно од селото, на локалитетот Старо Село се регистрирани средновековна населба и остатоци од мала црква. Остатоките од црквата, во која се вградени повеќе спории, се наоѓаат на зарамнето плато со површина од 0,7 хектари.²³

Остатоци од средновековна црква со некропола се регистрирани и во селото **Уланци**. Поконкретно, остатоци од темели на мала црквичка се регистрирани на локалитетот Крст, којшто се наоѓа на 2 км северно од селото во месноста Цуцуле.²⁴

Во селото **Џидимирици** се регистрирани, исто така, остатоци од средновековна црква со некропола. На локалитетот Црквиште, на околу 2 км источно од селото, на мала височинка со зарамнето плато се гледаат остатоци од сидови и темели од црква со четирилисна основа. Околу црквата се наоѓаат гробни конструкции од камени плочи со ориентација исток-запад.²⁵

Според сегашните состојби на науката (историја, историја на уметноста и археологија), во Велешката област со сигурност може да се потврди егзистирањето на 19 сакрални објекти од средниот век. За жал, вакви податоци немаме и за другите области на Македонија, па затоа и не е можно да се направи поконкретна анализа и споредба и да се процени дали оваа бројка е мала или голема. Во секој случај, таа, секако, не е конечна. Потребни се, без сомнение, натамошни, потемелни, систематски теренски истражувања и археолошки ископувања, кои ќе придонесат да се докомплетираат нашите сознанија за квантитетот, но и за квалитетот на средновековните сакрални објекти во велешкиот регион.

20. Б. Јосифовска-Драгојевиќ, Извештај, 109; Арх. карта, 78.

21. Ѓ. Ретаќки – З. Beldedovski, *Rekognosciranje dolinom reke Topolke*, *Arheološki pregled*, 21 (1980), 196.

22. *Ibid.*, 195 сл.; Арх. карта, 80.

23. Арх. карта, 81-82.

24. *Ibid.*, 84.

25. *Ibid.*, 85.

Kosta ADZIEVSKI

**MONUMENTS SACRÉS DANS LA RÉGION DE VELES AU
MOYEN AGE (VIe-XIVe ss.)**

R é s u m é

Cet ouvrage représente une contribution à l'histoire de l'Eglise chrétienne dans la région de Veles, au Moyen Age (du VIe au XIVe ss.). D'après les connaissances scientifiques obtenues jusqu'à présent, du domaine de l'histoire, de l'histoire de l'art et de l'archéologie, 19 vieilles églises et monastères du Moyen Age sont mis en évidence dans cette région. Cinq monuments sacrés sont mis en évidence dans la ville-même de Veles, et 14 d'autres encore aux environs de la ville. Ce nombre n'est certainement pas définitif. Des investigations du terrain approfondies et des fouilles archéologiques sont nécessaires pour compléter les connaissances sur le rôle de l'Eglise chrétienne dans la région de Veles, au Moyen Age.

Traduit par: Divna Simić